

Szabó P. Katalin

Határkő a szlovéniai kortárs magyar irodalomban

(Göncz László *Határ-szél* című kötetéről)

„Téli csendben mereng a táj. Az erdő és a bozót dermedten pihen. A gyenge napsugarak káprázó árnyalatokat festenek a bükkfák terebélyes, dérel borított koronáira. A fák között húzódó tisztáson sorakoznak a fehérítő határkövek.” (*Fehérlő határkövek*, 66.) – Göncz László nemrég megjelent művének kompozíciójában az egyes szövegeket összekötő, kötetsszerző motívumként jelenik meg a *határkő* és a *határ*. A Szlovén Köztársaság Országgyűlésének képviselője, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, a tudományos eredményeiért elismert történész, aki a muravidéki magyarság történetéből doktorált, számos személyes szállal kötődik a Muravidékhez.

A kötet három nagy egységből épül fel, mely részek műfajuk szerint is elkülöníthetők. Az első egység (*A gólyák titka*) „naplófoszlányt” és esszéket, elbeszéléseket tartalmaz, melyek olvashatók személyes visszaemlékezésekként is. A szövegek kivétel nélkül a Muravidékhez kapcsolódnak. Ez a régió, mely a Mura és a Rába folyása között terül el (innen a tájegység másik elnevezése: Muratáj), s kiemelten ez a szlovéniai magyar kisebbség élettere. A Muratáj egyébként egyben egy szlovéniai, 1988-ban indított és napjainkban is működő folyóirat címe is (Muratáj Irodalmi, művelődési, társadalomtudományi és kritikai folyóirat), melynek elődje a Népújságnak azonos című, 1985. december 27-től megjelenő melléklete volt, Szűnyogh Sándor szerkesztésében. Szlovéniának ezen legészakibb régiója a honfoglalás korától 1919-ig a mindenkor magyar államalakulat fennhatósága alá tartozott. A trianoni békeszerződés (1920. jún. 4.) az új délszláv államhoz csatolt döntően magyarlakta területeket, köztük a Muravidéket és Bácska nagyobb részét is. Miután rendkívül kellemetlen külpolitikai körülmények között, 1940. december 12-én, megszületett a jugoszláv-magyar „örök barátsági” szerződés, Hitler 1941. március 27-én elhatározta Jugoszlávia lerohanását, s ebben számított a magyar részvételre, így a revíziós politika kiteljesítésére lehetőség nyílhatott magyar félről. Teleki összeroppant a morális nyomás alatt, és április 3-ra virradóra föbe lőtte magát. Jugoszlávia lerohanását (ápr. 11.) követően Magyarország visszakapta Bácskát, a baranyai háromszöget és Muraközt. Így 1941 és 1945 között a Muratáj ismét Magyarország része lett. *A gólyák titka* szakasz szinte a tényirodalom mélységét és alaposságát mutatja. Göncz kötetének első harmada azt mutatja be, hogy milyen élete volt a múlt században annak a szlovéniai magyar kisebbségnek, mely ebben a politikai környezetben élt: hogyan alkalmazkodott vagy miként nem fogadta el lelke mélyén a politikai döntéseket („Én most is zalai levegőt szívok, mert egy táj légkörét, szokásait és értékeit nem változtathat[ja] meg semmilyen külső erő. Azt a lakóinak több száz esztendő során végzett

verejtékes munkája, szellemi értékei, együtt lüktetése és hite képezi. Ezen nem változtat, hogy most éppen Muravidéknek hívják a tájegységet, amelyet ugyanúgy szerettek, mintha Zalának hívnák.” (*Ellenzélben: (Naplófoglaló az 1970-es évekből*” 8.). Látszólag két nagy szociokulturális csoportot feltételezne az olvasó, de ahogy arra többek között az 1970-es évekből származó „naplófoglaló” is rámutat, a csoportidentitás más elvek mentén szerveződik/szerveződött Muravidéken. A magyarországi magyarok idegennek érezték az elcsatolt területen élőket, a szlovéniai magyarok eleinte megőrizték magyar identitásukat, de az idő előrehaladtával egyre inkább felerősödött az asszimilációra való törekvés soraikban:

„– Bödeháziak a fiatalemberek – kérdezte a kocsmáros [...]

– Nem, dehogy, mi a túloldalról jövünk – vágta rá egyik barátom.

– Jugók vagytok, barátaim. Jól beszéltek magyarul – fűzte hozzá az előbb szóló.

– Mi is magyarok vagyunk, csak éppen jugoszláv állampolgárok – válaszoltam.

– Tudom, hogy vannak még Alsólendván magyarok, de sokan már nem vállalják magyarságukat.

A múltkor találkoztam két legénnyel, akik egymással magyarul beszéltek, hozzám azonban nem akartak magyarul szólni – jegyezte meg.

– Nem vagyunk mi már rendes magyarok. Csak beszéljük még a nyelvet – kapcsolódott be a párbeszédbe az egyik társam. Meglepődve hallgattam, és nagyon elszégyelltem magam miatta.”

(*Ellenzélben: (Naplófoglaló az 1970-es évekből*” 20–21.)

A kötet első harmadában az elbeszélő én azonos az 1960-ban Muraszombatban született íróval, aki jelen leírásban visszaemlékezett a várva várt első alkalomra, amikor átkelhetett a határon Magyarországra, Lentibe. Az ifjúkorból kimagasló izgalmas nap azzal a keserű felismeréssel zárul, hogy „Mi jugók vagyunk számukra, olyanok, akik magyarul is tudunk.” (*Ellenzélben: (Naplófoglaló az 1970-es évekből*” 31.) A *határkö árnyékában* című visszaemlékezés még messzebb repít vissza az író életében. Az elbeszélés megvilágítja a muravidéki magyarság életterének sajátosságait: alapvetően kisvárosi-falusi környezetben élő embereket látunk, akik identitásuk megőrzése végett (és feltehetően kényszerűség miatt is) ragaszkodnak nyelvükhöz, paraszti létformájukhoz, az énekeikhez (az adventi és böjti egyházi népénekek, a népdalok és az operett slágerek jól megfértek egymással a repertoárban), népszokásaikhoz. A kedvezőtlen gazdasági helyzetben a kisebb közösségekben a kukorica- és burgonyaporhálás, a nagyobbakban pedig a tollfosztás, a disznótoros vacsorák, a megterhelőbb mezei munkák jelenthették azokat az alkalmakat, melyek közösségi élményként összetartották a kisebbség tagjait. Napjainkban már nehéz ilyet találni.

A szlovéniai magyarság múlt- és történelemértelmezése Göncz kötete alapján egységesnek mondható: érthető módon drámai (azon belül tragikus) narratívát mutat. A családtagok, ismerősök számára meghatározó volt a Magyarországhoz való visszacsatolás korábban említett ténye, hiszen ez adott módot arra, hogy a határon átkeljenek, meglátogassák a korábban elszakított területen maradt családtagjaikat, esetleg Budapesten tanulhassanak [„Mindig szívesen gondolt vissza a Budapesten eltöltött esztendőkre, ezek jelentős része a második világháború idejére esett.” (A *határkö árnyékában*, 39–40.) „Nagyanyám talán legnagyobb élménye az volt, amikor a Muravidék a II. világháború idején négy esztendőre visszakerült Magyarországhoz, és Budapestre kirándult a rokonokhoz.” (Nagyanyám *kokárdája*, 55.)]. A kötet három nemzedék (Erzsébet nagyanya, Ilonka nagynéni, a szülők és az elbeszélő én maga) múltképe ad rálátást; a szerző ezen generációk életébe és problémáiba enged betekintést a visszaemlékezés révén. A retrospektív elbeszélésmód egyszerre mutatja meg a gyermeki, ifjúkori valamint már érett férfikori világlátást és léttapasztalást, valamint a múltból való tudás rendszerezésének lehetőségét. Göncz kihasználja ezt például akkor, amikor a határkötől való kisfiúkori félelmét mutatja be, amely félelmet az anya alakította ki a gyermekben. A szöveg felidézi az idősebbektől hallott történeteket a háborús években szolgálatot teljesítő szigorú határőrökről, majd pedig egy, a gyermek képzeletére nagy hatást gyakorló konkrét esetet is említ: „A legszörnyűbb az volt, amikor egy kislányt agyonlőtték, mert a határvonal közelében lévő bokorról szedret szedegetett.” (A *határkö árnyékában*, 35.) A példa visszaköszön a második egység (*Keresztek, könnyek, mosolyok...*) egyik novellájában, melyben a szerző a szlovéniai magyarok kiszolgáltatott politikai helyzetét mutatja be Josip Broz Tito Jugoszláviájában. A titkosrendőrség oda-visszaszöktette az embereket a magyar-jugoszláv határon, hogy zsarolhatóvá tegye őket és egymás

ellen kijátszhatóvá válnak. A novellában a besúgás a szerelem őszinteségének bizonyosságává emelkedik, habár nem tudjuk meg, hogy bekövetkezik-e az érzelmek valódiságának deklarálása. Ekkor a határon átszöktetett lány képzeletében rémlik fel az agyonlőtt kislány története: „Az egyik közeli faluban a múltkor egy kislány tévedt a mezőn dolgozó szülei mellől, szederszedés közben, véletlenül a tiltott sávig, ahol az egyik jugoszláv határőr, állítólag mert elszunyókált, és hirtelen felébredve megijedt, meglepetésében agyonlőtte a gyereket.” (*Tűszok*, 116.) Jugoszlávia széthullása Tito halála után egy évtizeddel következik be, 1991-ben. A szerző visszaemlékezik a Tito halála tájékán, húszéves korában töltött bakaéveire is, amikor úgy állt őrt a bijeljaini kaszárnyában, hogy nem tudta ki az ellenség: „Bevallom félttem, mert a csepergő eső és a szél a néhány évvel korábban látott Drakula-filmet juttatta az eszembe. Nem az ellenségtől félttem, mert nem is értettem pontosan, hogy ki az. A kiképzéseken akkoriban olyan volt a hangulat, hogy nehezen lehetett megérteni, ki támadhatja meg az országot.” (*Egy másik Szarajevó*, 105.) A visszaemlékezések a személyes élmények felidézése révén árnyalt képet rajzolnak az adott korszakról.

A kötet második egysége egy monodrámát, négy novellát és egy esszét tartalmaz. Itt olvasható többek között az *Emese* című novella, mely dialógusaiban ugyan néhol nem kellően kidolgozott és életidegennek hat, de gondolati tartalma koherensen illeszkedik a kötet egészébe: a szövegben írtak szerint a kisebbségi lét megalázza az embert, munkahelyi konfliktusokat szül, kiszolgáltatott áldozattá teszi, felőrli és elpusztítja a nőt és a férfit. Ez a novella mutatja meg, hogy *A csoda* című monodráma hogyan érhetne negatív véget. Utóbbi pozitív végkifejletet kap, hiszen a szocializmus alatt alkoholistává süllyedő, kissé ledér és könnyelmű asszonyt a fia családja megmenti és befogadja, Erzi túllépte a közösség által meghúzott erkölcsi határt, és saját bevallása szerint az életéről is lemondott („Egy hajnalon majdnem megfagytam a városi parkban.” *A csoda*, 83.) de számára még volt visszaút. *Emese* számára nem. Az *Emese* című novellában a magyar férfinős (Gábor) érzelmi motiváltsága nem minden ponton érthető, a romániai magyar nő (*Emese*) karakterében kidolgozatlan ellentmondások vannak, például azt állítja, hogy „kerestem megoldást, hogy megszakítsam a terhességet” (*Emese*, 129.), de mikor Gábor felkínálta neki a menekülés lehetőségét (ami a túlélésre az egyetlen módja lett volna), azért nem indult rögtön, mert az otthonról hozott feszület és Szűz Mária szobor nélkül nem hagyhatta el szállását. A keresztény Egyház tanítása szerint az emberi élet a fogantatástól kezdődik, amennyiben számára az abortusz elfogadható megoldás volt szorult helyzetében, úgy a vallásos szimbólumok ebben a térben kiüresedtek. A novella zárásában a törött feszület (amely a lány halálát is jelképezi) rendkívül drámai hatású. Az író szándéka egyértelmű azzal, hogy ezt a novellát tette meg az egész kötet centrumának. Az *Emese*-ben a leghangsúlyosabb az élet és halál között húzódó határ. Göncz László azt mutatja meg *Emese* alakján keresztül, hogy kisebbségi közegben az ember a magányba belehal. Ennek a közösségnek azért nincs működő túlélési stratégiája, mert ezt a létformát eleve nem lehet túlélni.

A kötet harmadik egysége egy kisregény, *Az angyalok a mennyből jönnek*. Rozika, egy fiatal szlovéniai magyar lány története, amely 1941 Húsvétján (áprilisban), a Muravidék Magyarországhoz csatolásával kezdődik. A lány életének gyermekkorától való végigkövetése (1941-ben már szerelemre felkészült fiatal nőként jelenik meg előttünk) összegzi a kötet korábbi résztémáit: minden motívum előkerül (például a betiltott magyar dalok, a magyar öltözék, a magyarországi és a szlovéniai magyarok kapcsolata: „[...] a hús esztendő valami másra volt elegendő! A trianoni Magyarországon élők közül sokan elfeledkeztek rólunk, és olyan vádakkal illetnek bennünket, amit mi nem érdemlünk meg” 147.), mintha a kisregény a kötet zárásaként a korábban elhangzottakat nyomatékosítaná.

A kötet tengelyét *A csoda* monodráma, az *Emese* novella, valamint a kisregény adja: három női sors bontakozik ki előttünk (és mögöttük férfiak, fiak sorsa), három életúttal és három magatartásformával ismerkedhet meg az olvasó egyazon politikai és történelmi környezetben. Göncz kötete körültekintő rajza annak, hogy milyen volt a szlovéniai magyarok élete a 20. században a Muravidéken. Beható ismeretről árulkodik minden sora nagy együttérzéssel lejegyezve.

(*Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pannónia Könyvek, 2016*)